

34126

PHD-ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Sánta Gábor

„MINDEN NEMZETNEK VAN EGY SZENT VÁROSA”

A dualizmus kori Budapest-irodalom megközelítései

SZEGED

2005

1. A jövő évszázad magyar irodalomtörténetei vajon *miként* tárgyalják majd *korunk* irodalmát? Ismét a századforduló magyar irodalmáról beszélnek majd, vagy netán az ezredfordulóéről?

Végül is mindkettőnek lesz létjogosultsága.

Ez azonban a jövő irodalomtörténéseinek legyen a gondja. Engem ennél sokkal inkább foglalkoztat, hogy milyen elnevezéssel illessük a hazai kultúra azon korszakát, amelyet már több mint fél évszázada – jobb híján – „századforduló”-ként szokás emlegetni. Ez a megjelölés ugyanis néhány esztendő múltán érvényét veszti; egészen pontosan: zavaróvá válik. Hiszen annak, aki majd „századfordulót” emleget, jogosan tehető fel a kérdés: Melyikre gondol? A mostanira, mely egyúttal ezredforduló is, vagy a korábbira, melyre eddig ez az elnevezés hagyományosan utalt?

Igaz, irodalomtörténéseink voltaképpen arra a kérdésre sem adtak meggyőző választ, hogy mindeztől mit is értettünk „a századforduló magyar irodalma” megjelölés alatt. *A Hét* és a *Nyugat* elindulása, vagyis 1890 és 1908 közötti csaknem húsz esztendőre kell ekkor gondolnunk, mely irodalmi értelemben ténylegesen a századfordulót jelenti, vagy az 1867 és 1918 közötti időszakra, az Osztrák-Magyar Monarchia korára, mely az előbb említett két évtized előzményeit és folytatását is magában foglalja?

Érvek mindkét elgondolás mellett felsorakoztathatók.

E definíciós zavar is szemléletesen példázza, hogy mennyire nincs megnyugtatóan feltárva kultúránk e sokat emlegetett korszaka. Pedig fontosságát a modern magyar irodalom kialakulásában, senki sem vitatja. Bizonyos területeinek, mint például a *Nyugat* létrejöttének és jelentőségének vizsgálata, vagy Ady Endre és Mikszáth Kálmán szerepének meghatározása komoly eredményeket mondhat magáénak, ám az *egész* átfogó bemutatása még mindig nem történt meg. Túl sok a fehér folt. Az eddigi kutatások túlzottan is a legfontosabb szerzőkre, kiemelkedő életművekre összpontosítottak, a másod- és harmadvonal inspiráló és ízlésformáló szerepére, vagy a különböző hírlapok és folyóiratok irodalomtörténeti jelentőségére azonban kevesen figyeltek az elmúlt évtizedekben. Miért nem készült mostanában Ambrus Zoltánról, Ignotusról vagy Schöpflin Aladáról monográfia? Tudjuk-e valójában, hogy ki is volt és mit alkotott az a Kóbor Tamás, Cholnoky Viktor, Cholnoky László, Török Gyula, Lovik Károly, Gozdsu Elek és Szini Gyula, akiket Krúdy, Kosztolányi és Márai egyaránt megkülönböztetett tisztelettel emlegetett? Vajon valóban Kaffka Margit az egyetlen számon tartandó írónőnk, aki ez az idő tájt publikált? Miért nem mutatta be még igazán senki, hogy *A Hét*, a *Vasárnapi Újság*, az *Új Idők* vagy éppen a *Pesti Napló* mit jelentenek a modern magyar irodalom létrejöttében?

S Budapest? Milyen szerepet játszott mindebben, hogyan tekintettek rá a kortársak, és nem utolsó sorban: miként láttatták írásaikban?

Megannyi megválaszolatlan kérdés. Persze részeredményeket felmutathat irodalomtörténet-írásunk, fontos, megkerülhetetlen munkákat, ám összességében – a magyarországi humanizmussal és felvilágosodással, vagy a reformkorral ellentétben – nincs kielégítő válasz arra a kérdésre, hogy mi mindenre kell gondolnunk akkor, amikor a „századforduló”-t emlegetjük. A korszak magyar irodalmával foglalkozva gyakran jut eszembe Heltai Jenő vélekedése, aki szerint a moly nem is tudja, hogy milyen szép szekrényben lakik.

Az utóbbi esztendőkből gyakorta esik szó arról, hogy időszerű lenne áttekinteni irodalmi kánonunkat. Ez egyszerre jelenti a kánonon belüli szerzőkről eddig gondoltak felülvizsgálatát és a kívül rekedtek megismerését. Vagyis a kánonvizsgálat mindenekelőtt *újraolvasást* jelent. Molyolást. Portalanítást a könyvtárakban és az antikváriumokban. Kutakodást az *irodalomtárban*. Addig ugyanis elképzelhetetlen, hogy a létét fenyegető anyagi gondokkal küszködő hazai könyvkiadás fantáziát látna a régen elfeledett szerzők műveinek újradíjazásában, amíg az irodalomtörténészek nem mutatnak rá meggyőzően ezek jelentőségére, amíg nem sikerül az olvasók figyelmét ismét felkelteni ezen alkotók iránt.

Ha tényleg szükségyszerű irodalmi kánonunk felülbírálata, akkor az elmúlt századforduló esetében – mely Hanák Péter szerint „külön kultúrtörténeti korszak rangjára” emelkedett – valóban az. Ehhez azonban alaposan ismerni kellene az időszakot, amelyről beszélünk. Újraolvasni regényeket, versesköteteket, memoárokat és életrajzokat, fellapozni sárguló, töredezett szélű napilapokat és folyóiratokat. („Újraolvasni, ez a törvény” – írta naplójába Márai Sándor.) A még jórészt feltáratlan századfordulós irodalom értékeinek megőrzése érdekében előbb a hosszú tizenkilencedik század pozitivistáinak napjainkban lenézett és alábecsült „cédulázó” aprólékosságára lenne szükség, hogy később egyebekre is gondolhassunk. („Nem lehet eléggé figyelmesen olvasni, még a rossz könyvet is” – ezt is Márai Sándor jegyezte fel, ugyancsak 1946-ban.) E szerteágazó téma *feltérképezésekor* mindez elengedhetetlen, hiszen a majdani összefoglalások előfeltétele, amit Thienemann Tivadar nyomattal hangsúlyozott, miszerint „tárgyilagosan be lehet mutatni életrajzi adatokat, neveket, évszámokat, kronológiát, bibliográfiát, mintákat, típusokat, motívumokat, átvételeket, szövegegyezéseket és változatokat, tárgyi hatásokat és kölcsönhatásokat, stilisztikai formulákat, műfaji sémákat, versképleteket: mindent, ami szövegkiadás és szövegkritika, metrika vagy geográfia az irodalomban, ami kézzelfoghatóan igaz adata az irodalmi életnek”.

Thienemann a közelmúltról értekezett; a részletek ismeretében és főként: *személyes* tapasztalatok birtokában sürgette új folyóirata, a *Minerva* nyitótanulmányában a korábbi-

aktól eltérő szemléletű vizsgálódásokat. Bár idejétmúltnak érezte, mégis elismerte a pozitívizmus eredményeit, sőt, voltaképpen a korszak névadását is vállalta, amikor arról beszélt, hogy „ha valami névvel akarjuk jelölni a magyar szellemi tudományoknak 1867-től a világháborúig terjedő korát, akkor tudományos életünk fejlődésének ezt az idejét a *pozitívizmus korának* kell neveznünk”. Ez az elnevezés éppen úgy használhatónak tűnik, mint Gratz Gusztáv, aki 1934-ben *A dualizmus kora* címmel jelentette meg politikatörténeti áttekintését. Közérthetősége miatt valószínűleg ez utóbbi meghatározás válik majd idővel általánosan elfogadottá.

2. Hosszú évtizedek távlatából nyilvánvaló, hogy meglehetősen hézagosak az ismereteink. Ami Thienemann Tivadar számára 1922-ben még bizonyosság volt, számunkra jórészt már lexikonadat csupán. Vagy az sem. Ezek bővítésére kellene törekednünk a korszak, a dualizmus, illetve a pozitívizmus korának minél jobb megismerése céljából. A szétszóródott cse-repek aprólékos vizsgálata és az újabbak utáni kutatás – tehát a műismeret és a műleírás – az eltörtött egész körvonalazhatóságával kecsgetet. Vagyis: *similis simili gaudet* – a rekonstrukció érdekében. Hiszen még koránt sincs befejezve, amit Szinnyei Ferenc, Vértesy Jenő, Csahihen Károly, Pintér Jenő, György Lajos, Siklóssy László és mások elkezdtek. (S amihez például Németh G. Béla könyveinek, a *Mű és személyiségnek*, a *Létharc és nemzetiségnek*, illetve a *Küllő és keréknek*, valamint Hanák Péter *A Kert és a Műhely* című tanulmánykötetnek írásai újabb kiindulópontot jelentenek.)

Meglehet, ez a művelődéstörténet ösztönözte szemléletmód manapság nem hangzik korszerűen, csakhogy a kortárs magyar irodalom bemutatásával ellentétben a századforduló irodalomtörténeti *feltárása* egyelőre még a *szükségyszerűség*nél és az *időszerűség*nél tart. A jelen és a közelmúlt irodalma esetében megtehetjük, hogy válogatunk, ám egy letűnt világgal kapcsolatban mindennél fontosabb kérdés, hogy immár kész-e a leltár? Hogy kik azok, mit és hogyan írtak, akik *akkoriban* születtek, vegyültek el és kiváltak.

Magam is vallom, amit Szegedy-Maszák Mihály, hogy számos írónk és költőnk „azért él kevésbé a köztudatban, mert a szakírók nagyon keveset tettek az elismertetésükért”. S ez az elmúlt századfordulón alkotók esetében különösen igaz.

Disszertációm Budapest-irodalomra koncentráló fejezeteivel azt kívánom szemléltetni, hogy miképpen képzelem el a dualizmus, illetve a pozitívizmus korára irányuló vizsgálódásokat. Miután a korszak irodalmi termése jelentős hányadának, így vagy úgy, köze van Budapesthez, a főváros szerepének nyomon követése kiváló lehetőséget biztosít e hihetlenül gazdag anyag módszeres áttekintésére. Budapest mint téma alkalom arra, hogy

olyasmikről – például a kávéházakról, a naturalizmusról, az írónőinkről, a cigányábrázolásról, vagy a megszemélyesített fővárosról – beszélhessek, amelyek a korszak szerzőit és közönségét élénken foglalkoztatták. Ugyanakkor mindezek okán választott íróimról – ha ismeretebbek, mint Krúdy Gyula, illetve Lux Terkához és Kóbor Tamáshoz hasonlóan elfeledettek – elmondhatom mindazt, amiről az elmúlt évtizedekben kevés szó esett.

Értekezésemben mindenekelőtt a magam sajátos *újraolvasásának* tanulságait szeretném összegezni. Leginkább az érdekel, hogy a többségükben manapság már ritkán emlegetett, de a századfordulón még olvasott művek szerzői miként gondoltak életükre, koruk fontosnak érzett problémáira, illetve saját szerepükre. S természetesen az is, hogy ma mindebből mi ragadható meg. „Sok okunk lehet, hogy valaki írót olvassunk, és számos, hogy ne – írja Esterházy Péter. – Nagy írótól két dologról biztosan értesülést kapunk: milyen volt *akkor* (amikor ők éltek), és milyenek vagyunk *mi* (amikor mi élünk). A múlt [a tizenkilencedik] századi Párizsról a legfontosabb mégiscsak Balzactól tudható.” A századforduló magyar irodalmáról pedig, teszem hozzá, a korszak neves-névtelen tollforgatóitól. Vélekedéseik, értékeitük, téves és helyes megfigyeléseik ismerete nélkül a legtöbb utólagos megállapítás csupán meddő okoskodás.

A jelen és a közelmúlt irodalmának tárgyalásakor helye lehet az impresszionisztikus hangvételnek, hiszen felrögható-e bárkinek, hogy elfogultan beszél imádotjtárról? Ám, ahogyan az egykori szerelmeket ma már józanul is számba vesszük, amikor mérlegeljük elmúlt életünket, úgy érzem megkerülhetetlennek a filologizálást is a régebbi irodalom kutatásakor. Magam csak így látom megválaszolhatónak Hans Robert Jauss azon dilemmáját, miszerint vajon miként „találhatunk új megoldást arra a kérdésre, hogy hogyan fogható fel irodalomtörténeti összefüggésként az irodalmi művek történeti egymásutánja”. Disszertációmiban ezért sok az idézet, és ezért tartom fontosnak az egyes fejezetek lábjegyzeteit. A dualizmus, illetve a pozitívizmus korával foglalkozók számára minden bizonnyal feltűnik majd, hogy igyekeztem olyan forrásokra (regényekre, versek, tárcacikkekre, bírálatokra és tanulmányokra) támaszkodni, amelyek ritkán vagy egyáltalán nem bukkannak fel az elmúlt fél évszázadban megjelent szakirodalomban. Munkám elkészítésekor a szerepem olykor szinte csak az „adatközlésre” korlátozódott, amennyiben – a Krúdy Gyula Budapestjét és a kávéházakat bemutató fejezetekben különösen – a korszak szerzőinek véleményét állítottam előtérbe választott tárgyaimról. Az objektivitást persze nem akarom túlhangsúlyozni, hiszen disszertációm egyúttal azt is szemlélteti, hogy mit tartok fontosnak a századforduló magyar irodalmával kapcsolatban elmondani, és ehhez mely szerzők, mely írásaira hivatkozom előszeretettel. Mindezt nem érzem ellentmondásnak.

Munkám során ugyanakkor a módszertani pozitívizmus – Kulcsár Szabó Ernő szavai-
val: „antikváriumi dilemmái”-nak – csapdáit éppen úgy igyekeztem elkerülni, mint a naiv
hermeneutikáét. Egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy a mindent eldöntő „hitelességet”
keressek, amikor a korszak magyar prózája alapján a századforduló Budapest-képét értel-
meztem és leírtam. A műre koncentráltam elsősorban, és csupán eszközként az idejük felidéz-
zésére; a képet azonban semmiképpen sem akartam kimetszeni az eredeti keretből, legyen az
bármilyen is. Ebből következően az általam „megszóllaltatottakkal” semmit sem kívántam
bizonyítani. Legfeljebb csak annyit, hogy érdemes szóra bírni ezeket a sok esetben évtizedek
óta némaságra ítélt szövegeket, mert termékeny párbeszéd jöhet létre.

Disszertációmban többször hangoztatom, hogy e kortársi írások többségét fontos *kor-
dokumentumnak* érzem. Annak, és sokkal többnek, másnak is. Nem gondolom – ebben is
egyetértve Kulcsár Szabó Ernővel –, hogy csupán belőlük „föl lehetne építeni az irodalom
»hiteles« történetét”, ezért igyekeztem mindvégig szem előtt tartani az általa jelentősnek tar-
tott Arthur Nisin véleményét, aki szerint „a mű nem a történelemben van ott, hanem abban az
olvasatban, amelyet mi hozunk létre”. Az olvasónak ezt a Nisin-i és Jauss-i „aktív részvétel-
ét” – minden tényisztelem ellenére – magam is elengedhetetlenül fontosnak tartom.

Témafelvetőnek szánt értekezéssel leginkább arra szeretném felhívni a figyelmet,
hogy van miről beszélni, és hogy a korszak Budapest-irodalmával kapcsolatban rengeteg
mondanivalóm van. Igaza lehet Szerb Antalnak, aki szerint az irodalomtörténeti munkák
együttal leplezett önvallomások is.

3. S ha már itt tartunk, következék hát a beismerés: e doktori disszertáció valóságos
próteuszi vállalkozás. Kutatásaimnak már a mostani szakaszában – vagyis a tájékozódás, a
gyűjtés és anyagrendszerezés idején – nyilvánvaló, hogy szinte felmérhetetlenül sok feladat
vár megvalósításra. A századforduló Budapest-irodalma ma még feltérképezetlen és kiakná-
zatlan kincsebánya; az eddigi munkák jórészt „külszíni fejtések” irodalmunk egy hallatlanul
gazdag rétegében. Ezért értekezésem egyes fejezeteiben arra teszek kísérletet, hogy megmu-
tassam, miféle módszerekkel látom szisztematikusan *megközelíthetőnek* a korszak magyar
fővárosát ábrázoló szépirodalmat. A terjedelmi korlátok azonban szükségszerűvé tették, hogy
e témafelvetésnek és kísérletnek szánt disszertációban alaposan leszűkítsem a bemutatandók
körét. Az egész munkában talán ez volt a legnehezebb.

Az első fejezetben egy meghatározott időszak egészének bemutatására vállalkozom.
Mivel a századforduló Budapest-irodalma voltaképpen már egy évszázados előzmény
folytatása, e nyitórészen *a tizenkilencedik századi magyar próza Budapest-képének* felvázoló-

lására törekszem. Mindenekelőtt az általánosságokat igyekeztem megragadni, úgy, hogy irodalmunk e hamar népszerűvé vált témájának születése, fejlődése és változása nyomon követhető legyen.

A második részben azt kívánom szemléltetni, hogy a közismertebb életművek – ezúttal *Krúdy Gyuláé* – esetében miként képzelem el a téma szisztematikus áttekintését.

A harmadik és negyedik fejezetet a mára méltatlanul elfeledett szerzőknek szenteltem. A két kiválasztott, a maga korában még ismert és olvasott *Kóbor Tamás* és *Lux Terka* lehetőséget ad arra, hogy a századfordulón élő alkotók Budapest-rajongásának irodalmi és publicisztikai megnyilvánulásait, azok nívóit és fogyatékosait egyaránt érzékeltethessem. E fejezetekben az említett szerzők *Budapest* című regényeit külön kiemelem, hogy a *műelemzés* segítségével a főváros-ábrázolás konkrét megvalósulásainak részleteire is kiterhessek.

Az ötödik részben a korszak mindennapjainak talán legtöbbet ábrázolt és legismertebb színterének, a *kávéháznak* a szerepét és jelentőségét igyekszem meghatározni. A kávéház a századforduló szociális érdeklődésű szépirodalmi szövegeiben – éppen úgy, mint a hétköznapi életében – döntő fontosságú helyszín. Profán és szakrális környezet, ahol az irodalmi művek játszódnak és gyakran megszületnek.

Disszertációm a soknemzetiségű Magyarország (és Budapest) „egzotikumának”, a *cigányságnak* bemutatásával zárul. E feladat elkerülhetetlenné tette a történet- és nyelvtudomány, valamint a művelődés- és zenetörténet, sőt, a ciganisztika eredményeinek összegző áttekintését, mindenekelőtt azért, mert ez nélkülözhetetlen viszonyítási pontokat és távlatokat jelentett a cigányok Trianon előtti irodalmi ábrázolásának vizsgálatához.

Munkámban – és ez is a kényszerű szűkítés következménye – elsősorban a prózára összpontosítottam. Költeményekre csak akkor utalok, és csupán abban az esetben idézek belőlük, ha segítségével még érzékletesebben sikerül rámutatnom a magyar fővárost szemléltető irodalom valamely jellegzetességére.

4. Végezetül: miért éppen Budapest?

A kérdésre nem könnyű rövid és frappáns feleletet adni. A kétségkívül legegyszerűbb válasz az lenne, hogy azért *éppen* Budapest irodalmát vizsgálom, mert – „pestiesen szólva” – ez van. Ez: *van*. S mert közhelyszerűsége ellenére is megszívlelendő Márai Sándor azon megállapítása, miszerint a „magyar író számára egyedül volt igazi város – ne csajjuk magunkat, a magyar vidék, Kassástul és Kolozsvárostul provinciális volt; csak Budapest volt város!” Magáért beszél, és így minden egyéb megokolást feleslegessé tesz Marianna D.

Birnbaum *Budapest a századforduló irodalmában* című tanulmányában olvasható kiegészíté-

se: „A modern kultúra fejlődése urbánus folyamat, tehát egy Budapest nagyságú főváros ugyanolyan kulturális centrum lesz, mint Berlin vagy Chicago. Nemcsak a *Civitas Dei*, hanem a szekuláris nagyváros is a kultúra fő forrása és tárolója.”

Ezért tartom elengedhetetlenül fontosnak a századforduló magyar Budapest-irodalmának ismeretét. E korszak a magyar városiasodás és polgárosodás, vagy ha úgy tetszik: a *modernitás* meghatározó időszaka történelmünkben. Az akkor élők, a közönség és a szerzők roppant érdeklődéssel fordultak közelmúltjuk és jelenük változásai felé, melynek a főváros históriája és az ott történtek jelképes kifejezői a kortársak szemében. Budapest, az egyetlen európai mércével mérhető honi nagyváros *emblemátikus* szerepe már ekkoriban vitathatatlan Magyarország lakossága számára. Az általa inspirált szépirodalom pedig – a publicisztikához hasonlóan – e sorsdöntő évtizedek forrásértékű kordokumentuma.

De nemcsak az!

Ha csupán ennyi a századforduló Budapest-irodalmának jelentősége, talán vitatható lenne a „portalanítás” erőfeszítése. Azonban egyúttal ez a magyar *irodalmi* modernitást bevezető-megteremtő időszak is literatúránk történetében. A kánonvizsgálat időszerűségének felvetése idején szükségszerűnek tűnik a második világháborút követően meglehetősen elnagyolva átrostált anyag felülbírálata. Ráadásul minderre már csak azért is célszerű lenne időt és energiát fordítani, mert a mostani, rendszerváltozás utáni időszak megoldásra váró alapvető társadalmi problémái (a szólás- és sajtószabadság ügye, a parlamentarizmus, a korrupció, a prostitúció, a tolerancia és a diszkrimináció kérdése stb.) feltűnő párhuzamot mutatnak a dualizmus korának válsággal fenyegető gondjaival. Az ekkoriban készült, a valóságra összpontosító irodalmi alkotások – a film dokumentalista lehetőségeinek felfedezése előtt – különböző színvonalon ugyan, de előszeretettel vetik fel e manapság is égető problémákat. Vagyis a századforduló Budapest-irodalma a história, a társadalom-, irodalom- és művelődéstörténet, valamint az aktualitás szempontjából egyaránt figyelemre méltó anyag. Az újabb század-, sőt, ezredfordulós leltár idején feltétlenül szükségesnek tartom, hogy az előző elkészítéséről se feledkezzünk meg.

Doktori disszertációmát mindennek figyelembevételével készítettem el.

A témával kapcsolatos publikációk

Szerkesztés:

- Kóbor Tamás, Budapest regényírója.* [Tematikus K. T-szám.] Budapesti Negyed, 1999/1.
Szerk.: Sánta Gábor.
- Krúdy és Pest.* [Tematikus Krúdy Gyula-szám.] Budapesti Negyed, 2001/4.
Szerk.: Sánta Gábor.

Tanulmányok:

- A XIX. századi magyar próza Budapest-képe. It, 1999/2. 190-217.
- „A Publicum így talán megérti.” Az ypsilon-háború irodalmi utóvédharcai és Vörösmarty Mihály. In: *Vörösmarty és kora. Tanulmányok Vörösmarty Mihályról és Körösi Csoma Sándorról.* Szeged, 2001. 33-49. Szerk.: Madácsy Piroska és Bene Kálmán.
- Az emberi fészek filozófiája. (Széchenyi István befejezetlen könyvéről.)
Műhely, 1998/5-6. 89-97.
- „A nemzeti élet mappája – könyvekből összerakva.” (Mikszáth és a *Magyar Regényírók Képes Kiadása.*) Tiszatáj, 1997/1. 87-98.
- Egy „öreg herold” a kúrtjébe fúj. (Mikszáth és az *Almanach.*) In: *Mikszáth-émlékkönyv.*
Horpács, 1997. 131-147. Szerk.: Fábri Anna.
- „Nem élhetek Pest nélkül.” Krúdy Gyula Budapestje. Tiszatáj, 1996/5. Melléklet.
- Az Élet Álom.* Krúdy Gyula saját kiadású könyve. Budapesti Negyed, 2001/4. 158-179.
- Kóbor Tamás Budapestje. In: *Tegnap előtt. Irodalmi utazások a Monarchiában.*
Szeged, 1994. 17-39. Szerk.: Fried István.
- „A kiábrándult urbanitás poétája.” [Kóbor Tamás Budapest-regényeiről.]
Budapesti Negyed, 1999/1. 12-49.
- „A bukott egzisztenciák ígéretföldje.” Lux Terka Budapestje. In: „*Azok a szép (?) napok...*”
(*Tanulmányok a Monarchia irodalmairól.*) Szeged, 1996. 4-24. Szerk.: Fried István.
- Schneider Fáni. (Lux Terka Budapestje). In: *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben.* Bp., 1997. 93-101. Szerk.: Nagy Beáta és S. Sárdi Margit.
- „Vigasztal, ápol és eltakar.” A budapesti kávéházak szociológiai és pszichológiai természetrajza a századfordulón. Budapesti Negyed, 1996/2-3. 27-57.

Bírálatok:

- A századforduló elbeszélői.* Műhely, 1995/5. 55-57.
- Köser város. (*A zsidó Budapest.*) Forrás, 1996/2. 93-96.
- Kávéház-sírató. Törzshelyek, írók, műhelyek.* Forrás, 1997/1. 91-94.
- Irodalmi kávéházak Pesten és Budán. (Kávéház az irodalomban – irodalom a kávéházban.)*
Forrás, 1999/9. 91-95.